

The background of the image is a piece of light-colored fabric with intricate floral embroidery. The design features clusters of red and purple flowers with green leaves and stems. A vertical gold-colored ribbon or strip of fabric runs down the center of the image. The text is overlaid on this background.

RENÉ LUGTIGHEID

VAN

AARDSE STOF

TOT

HEMELS LOF

Van aardse stof tot hemels lof

Van aardse stof tot hemels lof

De transitie van de achttiende-eeuwse Noord-Nederlandse damesjapon
van modeartikel tot kerkelijk gewaad in de katholieke eredienst

René Lugtigheid

Hilversum
Verloren
2021

Financiële bijdragen van Het Fonds van de Nederlandse Kostuumvereniging en het Collegiaal Bestuur van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland maakten deze publicatie mede mogelijk, waarvoor ik beide zeer erkentelijk ben.

© René Lugtigheid & Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

Vormgeving: Garry Dijkema

Boekomslag: Garry Dijkema en Guus Boudestein

Opmaak: Ellen Lugtigheid

Afbeelding omslag: Details van paramentenstel A, Sint-Michaëlkerk, Thorn; tekeningen van een *robe à la française* en een kazuifel over een albe. Foto's: René Lugtigheid, tekeningen: Garry Dijkema.

ISBN 978 90 8704 906 5

Alle rechten voorbehouden. Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

MENSELYK BEDRYF. 5
DE KLEERMAAKER.
ô Mens, besteed Uw beste kleed.

Het kleed is noodig in der tyd,
Maar beide kleed en vlees verslyt:
En daarom is 'er groote reden,
Om uit te zien met ons gemoed
Naar hemels stof en heilig goed,
Dat ons voor eeuwig mogt bekleeden.

M A T-

Inhoud

Inleiding	11
Aandachtsgebieden	14
Aanpak	16
Het perspectief van de restaurator	24
Selectie	25
Opzet	28
Tot slot	31
Hoofdstuk 1. De katholieke kerk in de achttiende-eeuwse Republiek	33
1.1. Katholieken onder een protestantse overheid	33
1.1.1. Tolerantie en acceptatie	36
1.2. De kerkelijke organisatie onder een repressief beleid	41
1.2.1. Het Utrechtse schisma	44
1.3. Conclusie	46
Hoofdstuk 2. Paramenten	49
2.1. Ceremoniële gewaden	50
2.2. Kerkelijke voorschriften omtrent paramenten	53
2.2.1. Carolus Borromeus en de paramentiek	56
2.2.2. De kleur van paramenten	61
2.2.3. Wijding van paramenten	64
2.3. Stilistische ontwikkeling	64
2.4. Conclusie	66
Hoofdstuk 3. Kleding en representatie	69
3.1. Diversiteit en eenheid	69
3.1.1. De adel	73
3.1.2. Katholieke adellijke stiften	74
3.1.3. De burgerlijke welgestelde elite	78
3.2. Representatie en kleding van de achttiende-eeuwse elite	81
3.2.1. Demonstratief consumptiegedrag	81
3.2.2. Kledingcodes	84
3.2.3. De katholieke welgestelde elite	85
3.3. Stratificatie op basis van inkomen	90
3.4. Conclusie	92
Hoofdstuk 4. Het achttiende-eeuwse dameskostuum en de stoffen waarvan ze zijn gemaakt	95
4.1. Mode en kostuum	95
4.1.1. Kleding voor speciale gelegenheden	102
4.2. Zijden modestoffen voor kleding	106
4.2.1. Gefigureerde complexe zijden weefsels	106
De stijlontwikkeling van de achttiende-eeuwse gefigureerde zijdeweefsels	108
4.2.2. De internationale handel in zijden weefsels	111
4.3. Zijden modestoffen voor paramenten	115
4.4. Conclusie	118

Hoofdstuk 5. Van geweven stof tot japon of kazuifel: het productieproces nader bekeken	121
5.1. De kleermaker	122
5.2. De constructie van een achttiende-eeuwse damesjapon	128
5.3. Naaisteken en naaigaren	131
5.4. De constructie van paramenten	133
5.4.1. De hoeveelheid stof voor een set paramenten	139
5.4.2. Materialen en kosten	140
5.4.3. De constructie van een kazuifel	142
5.5. Conclusie	145
Hoofdstuk 6. Van robe tot kazuifel: hergebruik en onderhoud van kleding en paramenten	149
6.1. De waarde van tweedehands kleding	149
6.2. Oudkleerkopers en uitdraagsters	151
6.2.1. De kerk en de handel in tweedehands kleding	153
6.3. Netjes en waardig: reparatie en onderhoud	154
6.4. Hergebruik herkennen	158
6.4.1. Constructie	160
6.4.2. Reparaties	163
6.4.3. Slijtage en vervuiling	165
6.5. Van robe tot kazuifel	166
6.6. Conclusie	168
Hoofdstuk 7. Domeinwisseling: van aardse stof tot hemels lof	171
7.1. De functie van schenkingen aan de kerk	172
7.1.1. Kledingschenkingen	175
7.2. Hergebruik van profaan textiel in de synagoge	178
7.2.1. Joodse en katholieke kledingschenkingen vergeleken	182
7.3. Waarom kledingstukken vooral door vrouwen werden geschonken	184
7.3.1. Keizerin Maria Theresia van Oostenrijk en haar paramentschenkingen	187
7.3.2. Dorothea Ackerman en haar kledingschenking aan de Amsterdamse statie De Pool	189
7.3.3. Aletta van Wijck en haar kledingschenkingen aan de Utrechtse schuilkerk Sint-Marie achter Clarenburg	192
7.4. Conclusie	196
Hoofdstuk 8. Paramenten gemaakt van damesjaponnen: drie casussen	199
8.1. Casus 1: Kledingschenkingen van adellijke stiftedames aan de kapittelkerk in Thorn	200
8.1.1. Twee stellen paramenten met hergebruiksporen in de Sint-Michaëlskerk in Thorn	202
8.1.2. Het adellijke stift Thorn	205
8.1.3. Twee kledinglegaten van kanunnikessen uit Thorn	213
8.1.4. Inventarissen van kerksieraden in de voormalige abdijkerk van Thorn	214
8.1.5. Tot slot	223
8.2. Casus 2: Een mogelijke kledingschenking van een rijke Amersfoortse juffrouw	225
8.2.1. De Amersfoortse paramenten	225
8.2.2. Amersfoort, een katholieke stad in de Republiek	227
8.2.3. Gertrudis Clara van Halteren	229
8.2.4. De connectie tussen Gertrudis Clara van Halteren en het Seminarie	230
8.2.5. Het testament van Gertrudis Clara van Halteren	232

8.2.6. Tot slot	234
8.3. Casus 3: Een Utrechtse koorkap en restanten van een japon	235
8.3.1. De Utrechtse paramenten	236
8.3.2. Utrecht, bestuurscentrum van de katholieke kerk in de Hollandse Zending	241
8.3.3. De connectie met de familie Van den Bergh	242
8.3.4. De inventarissen van Sint-Marie achter Clarenburg	243
8.3.5. Tot slot	245
8.4. Conclusie	245
Conclusie en epiloog	249
Gedragen kleding in een kerkelijke context	249
Vrouwen en paramenten	252
Aanbevelingen voor nader onderzoek en reflectie	254
Samenvatting Van aardse stof tot hemels lof	257
Summary From earthly fabric to heavenly praise	263
Bijlagen	269
Bijlage I Paramenten	269
Ondergewaden	269
Bovengewaden	269
Altaarparamenten	270
Bijlage II Kazuifelvormen	272
Bijlage III De prijs van een japon in de achttiende eeuw	273
Bijlage IV Casussen	278
Casus Thorn	278
Casus stel F: Von der Leyen?	278
Casus stel A: Manderscheid-Blankenheim	284
Casus Amersfoort	292
Casus Utrecht	296
Glossarium met betrekking tot het textiele erfgoed	301
Bibliografie	307
Afkortingen	307
Onuitgegeven bronnen	307
Literatuur	312
Internetbronnen	340
Fotoverantwoording	343
Dankwoord	345

Inleiding

Als conserveringsconsulent heb ik van 2003 tot 2013 talloze sacristieën van katholieke kerken in Nederland bezocht om de conditie van het textiele religieuze erfgoed in kaart te brengen.¹ Het betrof honderden misgewaden die in sacristieën, op zolders en incidenteel in kelders lagen opgeborgen, gedoemd tot een vrijwel vergeten bestaan. Ik kwam ook achttiende-eeuwse misgewaden tegen. De stoffen van deze gewaden zijn prachtig: kleurrijk, van zijde, rijk voorzien van florale ornamentiek en niet zelden ook doorweven met goud- en zilverdraad. Vergelijkbare luxe stoffen bevinden zich eveneens in achttiende-eeuwse kostuumcollecties van vooraanstaande musea. Ze werden niet alleen in een kerkelijke maar ook in een wereldlijke omgeving toegepast. Bij nadere bestudering wordt duidelijk dat zowel bij de museale kostuums als bij de misgewaden sporen aanwezig zijn die wijzen op een tweede gebruik van het materiaal. Nu is het algemeen bekend dat voor de industriële revolutie kleding kostbaar was en hergebruik van het materiaal de praktijk van alledag, zowel in de arme als rijke lagen van de bevolking. Ook is bekend dat in de middeleeuwen luxe kleding door adellijke lieden aan katholieke kerken werd geschonken om er misgewaden van te laten maken. Dat Nederlands katholiek textiel uit de achttiende eeuw geen uitzondering op die traditie vormt en dat dergelijke gewaden in zo'n relatief grote hoeveelheid niet in een museale omgeving maar in kerken worden bewaard, was echter nieuwe informatie die beschikbaar kwam door mijn eerdere onderzoek bij de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland (SKKN). Hoe komt het, vroeg ik me af, dat zoveel misgewaden bewaard zijn die gemaakt zijn van weliswaar kostbare maar ontegenzeggelijk hergebruikte achttiende-eeuwse stoffen? Wat zegt dit over de praktijk en de beleving van het katholieke geloof in die tijd? Wat doet de zijden kleding van vrouwen in een door

mannen gedomineerd ritueel? Had het hergebruik wellicht te maken met de positie van de katholieken in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden? De katholieke kerk werd door de protestantse machtshebbers in de Republiek immers gedwongen om in het verborgene een marginaal bestaan te leiden en dat lijkt niet te rijmen met de luxe kwaliteit van de gewaden. Het is bovendien verwonderlijk dat de gebloemde stoffen zo'n wereldlijke uitstraling hebben en geen enkele associatie met het katholieke geloof oproepen. Daarmee contrasteren achttiende-eeuwse gewaden sterk met eerdere en latere misgewaden die voorzien zijn van overvloedige christelijke symboliek. Ik was nieuwsgierig geworden naar het verhaal achter deze ceremoniële kleding.

Deze dissertatie gaat over het hergebruik van de stof van zijden damesjaponnen in de katholieke eredienst in de Noordelijke Nederlanden in de achttiende eeuw. Het onderzoek brengt een tot nu toe niet eerder bestudeerd aspect van de kostuumgeschiedenis in Nederland in kaart, namelijk de schenking van wereldlijke kleding aan de katholieke kerk en het vermaken daarvan tot kerkelijk gewaad in de achttiende eeuw. Door dit fenomeen enerzijds te plaatsen in een breder cultureel en kerkhistorisch kader en anderzijds door een gerichte bestudering van een beperkt aantal, maar relevante *case studies* vanuit het perspectief van *materieel christendom*, zal de culturele biografie van de betreffende objecten rondom hun domeinwisseling van profaan naar religieus voorwerp in kaart worden gebracht. Dit zal een nieuw licht werpen op de motivatie voor en de praktijk van dit fenomeen, dat een bijzondere plaats inneemt in de textielgeschiedenis van zowel Nederland als daar buiten.

In achttiende-eeuwse damesjaponnen zit veel materiaal verwerkt (**afb. 1**). Uit elkaar getornd

¹ De inspecties waren onderdeel van het project 'Textiel in de kerken', uitgevoerd tussen 2003 en 2006 in opdracht van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland. Dit project was een samenwerkingsverband tussen de Stichting, de Rooms-Katholieke en de Oud-Katholieke Kerk in Nederland; Lugtigheid (2005).

Afb. 1. Eucharistie bij de viering van aswoensdag. Bernard Picart; gravure (33,5 x 21,8 cm), 1724; detail. Rijksmuseum Amsterdam; inv.nr. RP-P-1921-373.

kan van de lappen stof eenvoudig iets nieuws worden gemaakt. Het is vrij onbekend dat er ook liturgische gewaden van deze gedragen kleding werden gemaakt. Mensen reageren vaak verbaasd als het onderwerp ter sprake komt, niet in het minst omdat de associatie tussen vrouwenkleding en de katholieke kerk tegenwoordig als bijzonder vreemd wordt ervaren. Er is weinig bekend over dit textiele erfgoed, waarvan opmerkelijk genoeg meerdere tientallen voorbeelden in Nederlandse kerken aanwezig zijn. In tegenstelling tot middeleeuwse gewaden en kerkelijk textiel na 1830 zijn achttiende-eeuwse misgewaden in Nederland nauwelijks onderzocht.² Op zich is het hergebruik van gedragen kleding waarvan de stof nog in een goede staat verkeert geen nieuw gegeven, ook niet in kerkelijk verband. Onderzoek aan oudere gewaden leert dat hergebruik van materiaal, zowel van geschonken kleding als van oude misgewaden, in katholieke kerken veelvuldig voorkwam. De kledingscheningen gaan terug op een middeleeuwse traditie waarin kleding werd ingezet als relatiegeschenk, ook in een religieuze context. Vooral damesrokken en mantels van kostbare stoffen werden aan de kerk gegeven met het specifieke doel om er misgewaden van te laten maken. Dat het kledinggeschenk aan een kerk ook in de achttiende eeuw in de Noordelijke Nederlanden zo'n regelmatig voorkomend fenomeen was, is echter nog niet eerder vastgesteld.

Het priestergewaad heeft in de jaren zestig van de twintigste eeuw een ingrijpende vormverandering ondergaan, met als gevolg dat oude rijk uitgevoerde gewaden, op een enkele uitzondering na, voornamelijk nog een functie als erfgoed hebben. Het historische textiel is niet langer meer geschikt voor de eredienst. De condities waaronder historisch textiel in Nederlandse kerken wordt bewaard zijn zorgwekkend. Het ligt dikwijls onder slechte bewaaromstandigheden

Afb. 2. Knip- en naaisporen in dit veelkleurige stuk zijden stof wijzen op het gebruik van de stof als kledingstuk en als kazuifel. Zijde, metaal-draad (63,5 x 24 cm), ca. 1700-1720. Rijksmuseum Amsterdam; inv.nr. BK-BR-416-A_1.

² Er is veel onderzoek gedaan naar borduurwerk op middeleeuwse gewaden; onder andere De Bodt e.a. (1987) en Leeftang en Van Schooten (2015). Van Roon heeft in 2010 een overzicht gepubliceerd van Nederlandse misgewaden van 1830 tot 1969. Richard de Beer, consultant en conservator Oud-Katholiek erfgoed bij Museum Catharijneconvent te Utrecht, bereidt op dit moment een dissertatie over Noord-Nederlandse misgewaden uit de periode 1580-1650 voor. In 2020 verscheen een artikel waarin een aantal voorlopige conclusies van mijn onderzoek werd gepresenteerd; Lugtigheid (2020). Het artikel is de neerslag van mijn lezing op het symposium *Zijde* georganiseerd door de Textielcommissie op 12 april 2018.

opgeborgen.³ Bovendien is de toekomst van dit materiële erfgoed onzeker omdat menig kerkgebouw wordt onttrokken aan de eredienst en de gemeenschap die alle kerkschatten moet onderhouden zienderogen slinkt.⁴ Gelukkig wordt de cultuurhistorische waarde van achttiende-eeuws textiel meestal wel ingezien, waardoor ook enkele van deze paramenten, zoals misgewaden worden genoemd, de weg naar museale collecties hebben gevonden. De verplaatsing van een kerkelijke naar een museale omgeving is echter niet zonder gevaar voor het behoud van de erfgoedwaarde van dit textiel. De gewaden raken immers los van de context waarbinnen ze gemaakt en ooit gebruikt zijn. Religieus textiel verliest zijn oorspronkelijke betekenis als religieus en devotioneel voorwerp in een museumcontext.⁵ Daarvoor in de plaats komen weliswaar nieuwe waarden, zoals zeldzaamheid, ouderdom, kwaliteit van materialen en vakmanschap, maar die waarden gaan voorbij aan de immateriële waarden die in de oorspronkelijke functie tot uiting kwamen (afb. 2). Dat is jammer, zeker als de voormalige kerkelijke context in de nieuwe situatie niet goed is gedocumenteerd. In mijn onderzoek zal ik laten zien dat kennis van deze context handvaten biedt om de levensloop van een misgewaad, van gedragen damesjapon tot priestergewaad, te kunnen reconstrueren en duiden. Objecten hebben net als mensen een levensloop die wordt bepaald door een breed scala aan factoren, van de materialen waarvan ze zijn gemaakt, informatie over wanneer en waarom ze zijn gemaakt en door wie, welke betekenis er door de mensen die ze kochten en gebruikten aan werd gegeven, tot de reden waarom ze worden bewaard. Kennis over de levensloop van een museaal object zorgt voor een toegevoegde waarde. Dit kweekt meer begrip bij het publiek, dat met een verraste en inhoudelijke blik naar de museumcollectie kan kijken. De maatschappelijke waarde van erfgoed ligt immers niet alleen besloten in uiterlijke

kenmerken als stijl en materialen waarvan de objecten zijn gemaakt, maar ook in de mogelijkheid om via de objecten verhalen te vertellen, verhalen waardoor het museumpubliek de kans wordt geboden om het verleden te beleven en zich erdoor te laten inspireren. Verhalen geven betekenis aan gebeurtenissen en objecten. Het katholieke textiel uit Nederlandse kerken uit de periode van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1795) is op dat punt een nog niet aangeboorde bron van informatie over de Nederlandse maatschappij in de zeventiende en achttiende eeuw.

Over een vergelijkbare groep religieus textiel uit een Joodse context schreef Daniel Swetschinski in 1997:

*Objects are historical sources as much as documents are. They tell stories; they bear information. They need to be known to serve their function as source.*⁶

In gedragen kleding zitten gegevens verborgen die het verhaal vertellen van de levensloop van het kledingstuk. Deze sporen liggen voor wie ze weet te vinden en te interpreteren opgeslagen in de objecten zelf. Niet alleen slijtage en vermakingen zeggen iets over gebruik, maar de materialen en de maakwijze, coupe en stijl geven daarnaast ook inzicht in de gebruiken en waarden van een tijd. Ze zijn de ongeschreven bronnen van informatie, die meestal niet in schrift is vastgelegd omdat ze als te vanzelfsprekend aanwezig is of bekend werd geacht. Kwaliteit of modebewustzijn zijn daar voorbeelden van. Tijdgenoten lazen deze aspecten onmiddellijk af aan kleding en wisten ze te interpreteren. Deze informatie ligt nog steeds besloten in achttiende-eeuwse paramenten, in de materialen en de wijze waarop ze gemaakt zijn. Dit textiele erfgoed verdient daarom een veel grotere aandacht, ook buiten een kerkhistorisch verband, dan tot nu toe het geval

³ Lugtigheid (2005, 2006 en 2011).

⁴ Nelissen (2008), 14. In *Geloof in de toekomst!: strategisch plan voor het religieus erfgoed* werd in 2008 vastgesteld dat in het komende decennium elke week minstens twee kerkgebouwen hun religieuze functie zouden verliezen. Er is geen reden om aan te nemen dat die voorspelling niet is bewaarheid. Het proces is nog steeds in volle gang.

⁵ Staal (2003), 16, 20; Kite (2006), 154, 162; Rooijackers (2000), 146.

⁶ Swetschinski (1997), 7.

is. Dit onderzoek heeft mede tot doel om deze informatie over achttiende-eeuwse paramenten te ontsluiten en een bredere belangstelling voor het behoud van dit bijzondere textiele erfgoed op te wekken. Cultureel erfgoed wint aan waarde als het onderdeel wordt van een gedeelde beleving. We zorgen voor erfgoed niet alleen omdat het gewaardeerd wordt, maar erfgoed wordt ook gewaardeerd omdat we het bestuderen en ervoor zorgen.⁷

Aandachtsgebieden

De paramenten die het uitgangspunt vormen van dit onderzoek, zijn gemaakt van achttiende-eeuwse geweven stoffen die zoals gezegd ook in wereldlijke kleding werden toegepast, in het bijzonder in damesjaponnen. De rijke uitstraling van de stof is het beeldbepalende element van deze gewaden. De christelijke symboliek is doorgaans beperkt tot een in galon aangegeven kruisvorm. De religieuze betekenis kreeg het parament vooral door de context waarbinnen het gedragen werd (**afb. 1**). Dit type gewaad heeft in de achttiende eeuw het gangbare type misgewaad met borduurwerk voor een groot deel vervangen. Er zijn wel paramenten uit dit tijdvak aangetroffen met nieuw borduurwerk, maar hun aantal is gering in vergelijking tot de paramenten die uitsluitend van kledingstoffen zijn gemaakt zonder de toevoeging van borduurwerk of afbeeldingen van heiligen. Wat de vorm betreft zijn deze gewaden een voortzetting van zeventiende-eeuwse paramenten, ze zijn over het algemeen echter korter en minder breed.

Als groep zijn deze paramenten door hun stijl en vormgeving duidelijk te identificeren, maar de gewaden geven op het eerste gezicht weinig prijs over hun herkomst of geschiedenis. Ze hebben immers geen geborduurde voorstellingen die kunnen verwijzen naar oorsprong of opdrachtgever, zoals soms wel het geval is bij gewaden uit de middeleeuwen tot in de zeventiende eeuw. Dankzij een wapenschild of de

afgebeelde heiligen zijn met gericht zoekwerk, kennis van zaken en enig geluk de opdrachtgevers of de plaatsen waar deze vroegere gewaden zijn gemaakt, te herleiden.⁸ Het verhalende aspect van borduurwerk ontbreekt bij de meeste achttiende-eeuwse gewaden. In contrast met deze iconografische ‘sprakeloosheid’ vormen de zijden stoffen een ware bloemlezing van wat in de achttiende eeuw als de top van de zijdenstoffenproductie moet zijn beschouwd. Doordat de misgewaden zijn gemaakt van geschonken kleding hebben ze echter een bijzonder herkenningspunt: sporen als in de stof achtergebleven indrukken van vouwen en naaigaatjes verwijzen naar een eerder gebruik van de stof als wereldlijk kledingstuk. Deze intrigerende sporen zullen in deze studie het uitgangspunt zijn om de herkomstgeschiedenis van een aantal achttiende-eeuwse paramenten te ontrafelen.

Om de toepassing van wereldlijk textiel in Nederlandse katholieke kerken in de achttiende eeuw in kaart te brengen en de domeinwisseling van een wereldlijk naar een religieus object te kunnen verklaren is ervoor gekozen om de transitie van verschillende kanten te bestuderen: niet alleen vanuit de paramenten zelf, maar ook vanuit de kerk met zijn traditie en regels en in het bijzonder vanuit de groep katholieken die hun kleding schonken. Deze benadering levert een vijftal onderzoeksgebieden of perspectieven op van waaruit verschillende aspecten van het fenomeen bestudeerd kunnen worden:

- de positie van de katholieke kerk in de Republiek
- de identiteit van de schenksters, inclusief de kleding die ze droegen
- materiaal-technische aspecten van kleding en paramenten
- de marktwaarde van hergebruikte kleding
- motivaties om kleding aan de kerk te schenken.

In dit kader is een relevante vraag hoe groot de groep katholieken was. Hadden de beperkende

⁷ Clavir (2009), 141.

⁸ Zie bijvoorbeeld De Beer (2015b), 106.

maatregelen die hen door de protestantse gezaghebbers waren opgelegd, invloed op de geloofspraktijk en op de aanschaf en het gebruik van paramenten? Het Huis van God verdiende in de ogen van de kerk en zijn gelovigen immers het allerbeste en mooiste wat men zich kon veroorloven. Misgewaden bepaalden naast de rituele handelingen en gebeden het decorum van de eredienst. Als zodanig waren en zijn ze nog steeds een onmisbaar onderdeel van de liturgie. De kwaliteit en de luisterrijke uitstraling van de priestergewaden waren belangrijk voor gelovigen én geestelijkheid. Is op basis van de onderzochte eigenschappen van paramenten en de kerkelijke regels en traditie vast te stellen of gelovigen vrij waren om de paramenten die ze schonken zelf vorm te geven? Zo niet, wie of wat bepaalde de vormgeving dan wel?

De geschiedenis van paramenten als belangrijk element in het religieuze ritueel is een onderdeel van de identiteitsgeschiedenis van de katholieke kerk in Nederland. De katholieke elite in de achttiende-eeuwse Republiek, waaruit de vrouwen afkomstig waren die hun kleding aan de kerk schonken, is een weinig onderzochte bevolkingsgroep. Katholieken met een substantieel vermogen gedroegen zich in de achttiende eeuw als een zelfbewuste geloofsgroep, gestimuleerd door een toegenomen tolerantie ten opzichte van het katholieke geloof in vergelijking met de zeventiende eeuw. Op welke wijze dit zelfvertrouwen zich materieel manifesteerde, is door Xander van Eck in verschillende studies over de inrichting van Goudse schuilkerken inzichtelijk gemaakt.⁹ Hij toonde aan dat katholieken in de Republiek bereid waren veel geld uit te geven aan de aankleding van hun kerkruimten. Textiel komt bij Van Eck ter sprake omdat het als kerksieraad veelvuldig in kerkinventarissen wordt genoemd, maar de nadruk in de publicaties van zijn hand die ik heb geraadpleegd ligt op schilderijen en de zeventiende eeuw. Een recent onderzoek van

Carolina Lenarduzzi laat zien dat de katholieken in de Republiek in hun dagelijkse leven op een eigenzinnige wijze uiting gaven aan hun overtuiging en zich als groep profileerden.¹⁰ Ze geeft verschillende voorbeelden van priesters die het verbod om als katholiek priester herkenbaar over straat te gaan tartten en noemt ook de voorliefde van geestelijke dochters, die hun leven in dienst van het katholieke geloof hadden gesteld, voor eenvoudige en sobere kleding waarmee ze op straat te herkennen waren. Maar haar studie is eveneens voornamelijk op de zeventiende eeuw gericht en geeft geen aanknopingspunten voor het begrip van het achttiende-eeuwse priestergewaad.¹¹ Katholieke leken blijken in hun kleedgedrag weinig afwijkend te zijn geweest van andere burgers. Men droeg weliswaar *en publique* een rozenkrans of een ketting met een kruisje, maar dergelijke devotieles accessoires kon men eenvoudig onder de kleding verbergen als de situatie daartoe aanleiding gaf. De vraag is daarom nog steeds urgent op welke wijze kleding voor katholieke leken, en in dit geval specifiek de katholieke vrouwen, een rol speelde bij het tot uiting brengen van hun geloofsovertuiging. Door op zoek te gaan naar een antwoord op de vraag wie kleding aan de katholieke kerk schonk en hoe deze kleding eruitzag, is misschien meer te zeggen over de door Lenarduzzi naar voren gebrachte stelling dat kleren de katholieke leek maakten.¹² Om de identiteit van de schenksters te kunnen bepalen is het noodzakelijk om niet alleen naar individuen te kijken, maar ook naar hun positie in de achttiende-eeuwse maatschappij als geheel en uit te zoeken uit welke laag van de bevolking de vrouwen die hun kleding schonken afkomstig waren. Kleding was in die tijd een sociale marker van grote betekenis. Zijde en gouddraad waren belangrijke materialen voor de kleding van de aristocratie waarin ze hun goede smaak en vermogen etaleerden. Relevante vragen die in dit onderzoek beantwoord worden zijn daarom welke kleding de schenksters die hun japon aan

9 Van Eck (1991, 1994, 2008).

10 Lenarduzzi (2018).

11 Idem, in het bijzonder 173-262.

12 Idem, 201 en verder.

Het lijfje van een kostbare japon in een kerkelijke lade en opvallende naaigaatjes en vouwsporen in de prachtige stoffen van oude misgewaden vormden de aanleiding om achttiende-eeuwse priesterkleding in Nederlandse kerken te onderzoeken. Welgestelde dames schonken hun beste japon aan de kerk. Zij hechtten een bijzondere betekenis aan deze gedragen kleding en dit sacrale hergebruik. De kennis en kunde van de auteur als kunsthistoricus en restaurator van historisch textiel komen in dit onderzoek op een bijzondere wijze samen.

